ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 7 (1988)

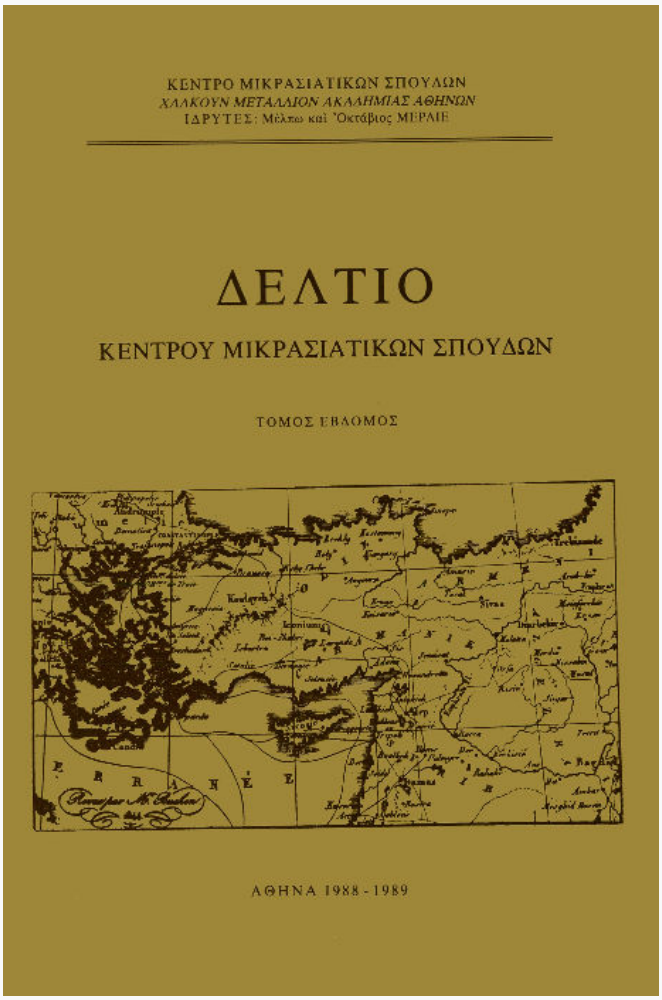

Eine Sprachlehre von der Hoden Pforte. Ein arabisch-persisch-griechischerbisches Gesprachslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle fur die Geschichte des serbischen Sprache. Mit Beitragen von Tilman Berger, Christoph Correli

Οδυσσέας Λαμψίδης

doi: 10.12681/deltiokms.196

Copyright © 2015, Οδυσσέας Λαμψίδης

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαμψίδης Ο. (1988). Eine Sprachlehre von der Hoden Pforte. Ein arabisch-persisch-griechischerbisches Gesprachslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle fur die Geschichte des serbischen Sprache. Mit Beitragen von Tilman Berger, Christoph Correli. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, *7*, 315–319. https://doi.org/10.12681/deltiokms.196

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte. Ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache. Mit Beiträgen von Tilman Berger, Christoph Correll, Günther S. Henrich und Werner Lehfeldt. Herausgegeben von Werner Lehfeldt. Slavistische Forschungen Band 57. 367 σελ. + VIII. 17 σελ. φωτογραφίες χφφ. 76.- μάρκα Δυτ. Γερμανίας. Böhlau Verlag Köln Wien 1989.

Τὸ παρουσιαζόμενο βιβλίο ἔχει τὰ παρακάτω περιεχόμενα:

1. Πρόλογος.
2. Περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου.
3. Χρονολόγηση τοῦ χειρογράφου.
4. Σημασία τοῦ χειρογράφου ὡς πηγῆς γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς σερβικῆς γλώσσας.
5. Γραφηματικὴ ἀνάλυση (μέθοδος, σερβικὸ κείμενο, ἑλληνικὸ κείμενο).
6. Τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου.
7. Ἐξέταση καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς γλῶσσες τοῦ κειμένου [δὲν ἐμπεριέχεται παρόμοια ἐξέταση γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, διότι μελλοντικῶς θὰ δημοσιευθεῖ σὲ ἰδιαίτερο τόμο].
8. Εὑρετήριο τύπων τῶν σερβικῶν λέξεων.
9. Βιβλιογραφία.

Τὰ κεφάλαια 1, 2, 3, 4 καὶ 5 ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Werner Lehfeldt, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (κεφ. 5), ὅπου τὴ γραφηματικὴ ἀνάλυση συγγράφει ὁ W. Lehfeldt μὲ τὸν Günther Henrich, ἐνῶ τὸ δεύτερο τμῆμα τῆς ἀναλύσεως μὲ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα συνθέτει μόνο ὁ G. Henrich. Τὸ κεφάλαιο 6 συνθέτουν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες, οἱ Christoph Correll καὶ Tilman Berger. Τέλος τὸ κεφάλαιο 7 συγγράφει κατὰ τὸ πρῶτο τμῆμα ὁ Chr. Correll, ἐνῶ κατὰ τὸ δεύτερο τμῆμα καθὼς καὶ τὸ εὑρετήριο τῶν λέξεων ὁ W. Lehfeldt.

Ἀπὸ τὸ 1936 εἶχε γίνει γνωστὸ ὅτι στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη ἦσαν κατατεθειμένα δύο χειρόγραφα, τὰ ὑπ' ἀρ. 4749 καὶ 4750, ποὺ περιεῖχαν κατὰ τὸν τίτλο «Λεξικὸν» (lugat), κατὰ τὸ περιεχόμενο ὅμως σειρὰ διαλογικῶν φράσεων ποὺ ἀναφέρονταν σὲ ζητήματα τῆς ἀγορᾶς, τοῦ καιροῦ, τῶν ἐργασιῶν στοὺς ἀγροὺς ἀλλὰ καὶ στὶς ὑποχρεώσεις τῶν νέων ἀπέναντι στοὺς γονεῖς καὶ στοὺς δασκάλους τους καθὼς καὶ στὶς ὑποχρεώσεις τους γιὰ τὴ μελέτη τοῦ κορανίου, τὴ φοίτηση στὰ τεμένη κ.ἄ.

Κατὰ τὸν Ahmed Caferoglu, τὸν πρῶτο ποὺ ὑπέδειξε καὶ ἐρεύνησε γενικὰ τὸ κείμενο τῶν χειρογράφων αὐτῶν (Revue Intern. des Études Balkaniques I-II (1936) 185-90), τὰ δύο χειρόγραφα εἶχαν ὅμοιο περιεχόμενο. Ἡ ἔρευνα ὅμως ἀπέδειξε, ὅπως καὶ στὸ παρουσιαζόμενο βιβλίο ἀναφέρεται (σσ. 1-2), ὅτι τὸ χειρόγραφο 4749 δὲν εἶναι ὅμοιο πρὸς τὸ 4750, ἀλλὰ ἔχει διαφορές. Τὶς διαφορὲς αὐτὲς διαπιστώνουν οἱ μελετητὲς πασιδήλως καὶ στὸ σερβικὸ ἰδίωμα, στὸ ὁποῖο μεταφράζονται οἱ ἀραβικὲς φράσεις καὶ τὸ ὁποῖο εἶναι στὸ κάθε χειρόγραφο διαφορετικό.

Στὸ κείμενο τῶν χειρογράφων παρατίθενται φράσεις στὴν ἀραβική, οἱ ὁποῖες μεταφέρονται στὴν περσική, στὴν ἑλληνικὴ καὶ στὴ σερβικὴ μὲ καταγραφὴ διὰ τοῦ ἀραβικοῦ ἀλφαβήτου (σ. 2).

Ι. Τὸ βιβλίο (στὴν παρουσίαση ἐδῶ περιορίζομαι μόνο στὸ ἑλληνικὸ κείμενο καὶ στὰ σχόλιά του) ἀποσκοπεῖ ἰδίως, ὅπως καὶ στὸν τίτλο ἀναφέρεται, νὰ προβάλει τὸ κείμενο στὴ σερβικὴ γλώσσα ὡς πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας αὐτῆς. Ὡστόσο περιέχει ὁρισμένες ὀλιγοσέλιδες διαπιστώσεις καὶ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ τοῦ κειμένου αὐτοῦ, γραμμένες ἀπὸ τὸν G. Henrich. Πιὸ κάτω θὰ ἤθελα νὰ ἐκθέσω εἰδικότερα μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, οἱ ὁποῖες ἴσως —πολὺ πιθανὸν— σὲ ὁρισμένα σημεῖα νὰ συμπίπτουν μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ G. Henrich, ὁ ὁποῖος, ὅπως γράφεται (σ. VII τοῦ Προλόγου), θὰ ἀπασχοληθεῖ σὲ ἰδιαίτερο μελέτημα μὲ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου 4750.

Προηγουμένως ὅμως ἂς ἀναφέρουμε ὁρισμένα στοιχεῖα τῆς ταυτότητας γενικὰ τοῦ ἔργου. Πρόκειται, ὅπως εἴπαμε, γιὰ μιὰ μέθοδο —θὰ ἔλεγα ἐκμαθήσεως τῆς ἀραβικῆς γιὰ ὁμιλοῦντες τὴν περσικὴ ἢ τὴν ἑλληνικὴ ἢ τὴ σερβικὴ (σ. 2). Ὁ W. Lehfeldt, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς εἰδικὸς σλαβολόγος ἐπεμελήθη τοῦ ὅλου βιβλίου, ἀναφέρει ὅτι ἡ μέθοδος αὐτὴ συνεγράφη πρὶν ἀπὸ τὸ 1512 (σσ. 3 καὶ 16) [τότε, ὡς γνωστό, κυβέρνησαν ὁ Μεχμὲτ Β΄ καὶ ὁ Βαγιαζὴτ Β΄] καί, λίαν πιθανῶς, γιὰ ἀξιωματούχους τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, Σέρβους ἢ Ἕλληνες (ἀσφαλῶς ἐκμουσουλμανισθέντες) (σ. 3). Ὁ Caferoglu ὅμως (ὅ.π., σ. 187) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἔργο ἐγράφη γιὰ τὸ σουλτάνο Μεχμὲτ Β΄ ἢ γιὰ τοὺς πρίγκιπές του (σσ. 11/12) [γνώμη, τὴν ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐνδείξεις καὶ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα (οἱ σφραγίδες στὸ ἐξώφυλλο, τὸ πολυτελὲς τοῦ χειρογράφου κ.ἄ.), στηρίζει καὶ τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου, ὅπως μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου: 2α 1, 2, 3 «Εἶπεν ὁ ποιητὴς ταύτης τῆς βίβλου τῆς λογικῆς τῆς γεγυμνασμένης, δι' ἧς εὐλαλοῦσιν αἱ γλῶσσαι τῶν ἀρχομένων. Σύνεσον γοῦν αὐτὸ καὶ πρᾶξον κατ' αὐτὸ καὶ φύλαξον αὐτό, εὐφραδήσεις κατ' αὐτό.» 39β 3, 4 «Μάθε, ὅσον δύνασαι, εἰ *σαυτὸς βασιλεύειν ἐθέλεις.*»].

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θέλω νὰ σημειώσω —καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ λεξικοῦ μας— ὅτι ὁ Μεχμὲτ Β΄ διέταξε μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Τραπεζούντας τὸ 1461 νὰ μετοικήσουν πλούσιες εὐγενεῖς οἰκογένειες τοῦ

κατακτηθέντος κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ὅπως καὶ ὅλη ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια στὴν Κωνσταντινούπολη. Μία κόρη, τὴ Μαρία, τὴν ἀποκληθεῖσα Γκιοὺλ Μπαχάρ, ὅρισε γιὰ σύζυγο τοῦ γιοῦ του Βαγιαζήτ, τοῦ μετέπειτα σουλτάνου. Τέκνο τῆς ἑνώσεως αὐτῆς ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Βαγιαζὴτ Σελήμ, ὁ ὁποῖος καὶ διαδέχθηκε τὸν πατέρα του.

Σημειώνω ἀκόμα ὅτι ὁ Βαγιαζὴτ Β΄ ὡς διάδοχος διοικοῦσε τὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου —Τραπεζούντας— καὶ τῆς Ἀμάσειας καὶ ὅτι τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ διάδοχός του Σελὴμ Α΄. Λέγεται μάλιστα ὅτι ἡ Μαρία ἔζησε μαζὶ μὲ τὸ γιό της πολὺ καιρὸ στὴν Τραπεζούντα, ὅπου καὶ πράγματι πέθανε (τὸ 1505) καὶ ἐτάφη. Στὸ μαυσωλεῖο της ἐπιγραφὴ ἑνθυμίζει τὴν «μπανούϊ ροὺμ» (=δέσποινα Ἑλληνίς). (Μητροπολίτη Χρυσάνθου, *Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, 1936, σσ. 517/18, καὶ Ὀδ. Λαμψίδη, «Ἡ Τουρκοκρατία στὸ Μικρασιατικὸ Πόντο (1463-1922)», *Ἀρχεῖον Πόντου* 33 (1975/76), σσ. 166-68.)

Ὡς πρὸς τοὺς Τραπεζουντίους ποὺ μεταφέρθηκαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Κωνσταντινούπολη εἶναι γνωστὸ ὅτι εἶχαν μεγάλη δύναμη στὴ σουλτανικὴ αὐλὴ καὶ ἐπηρέαζαν τὶς ἀποφάσεις τοῦ σουλτάνου. Παράδειγμα ἡ ἐγκατάσταση τοῦ Τραπεζουντίου μοναχοῦ Συμεὼν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο (πατριάρχευσε τρεῖς φορὲς στὸ διάστημα 1466-1485). (Μητροπολίτη Χρυσάνθου, *ὅ.π.*, σσ. 525/26, καὶ Ὀδ. Λαμψίδη, *ὅ.π.*, σσ. 158/59.)

Τὰ παραπάνω ἰσχυροποιοῦν, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν ἄποψη ὅτι τὸ πολυτελὲς χειρόγραφο τῆς Ἁγίας Σοφίας (σ. 12) φαίνεται ὅτι ἐγράφη πράγματι, ὅπως ὁ Caferoglu εἶχε σημειώσει, γιὰ τὸ σουλτάνο Μεχμὲτ Β΄ ἢ γιὰ τοὺς γιούς του, καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸν Βαγιαζήτ.

Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἦταν μεγάλο τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοῦ Μεχμὲτ Β΄ καὶ τοῦ Βαγιαζὴτ Β΄, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σελὴμ Α΄, τῶν δύο τελευταίων, διότι εἶχαν ἄμεσο σύνδεσμο μὲ τὴ γλώσσα αὐτὴ λόγω τῆς Γκιοὺλ Μπαχάρ.

II. Σὲ παλαιότερη μελέτη του στὸ περιοδικὸ Glotta 25 (1936), σσ. 159-66, ὁ Φ. Κουκουλὲς χρησιμοποιώντας πολλὰ παραδείγματα ὑποστήριζε τὴν ἄποψή του ὅτι ἔργα ποιητικά, βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινά, «ὁ ἐρευνητὴς τότε μόνον ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδίδῃ εἰς ὡρισμένον γλωσσικὸν ἰδίωμα ἐὰν ἔχῃ περὶ τοῦ ποιητοῦ ἱστορικὰς καὶ ἀσφαλεῖς πληροφορίας ἢ ἄλλας πειθαναγκαζούσας ἐνδείξεις».

Ἐντούτοις ὁ πειρασμὸς νὰ καθορισθεῖ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, στὸ ὁποῖο ἐγράφη τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ «Λεξικοῦ», μᾶς προκαλεῖ:

Ἐξαρχῆς λέγομε ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενο δὲν ἐγράφη σὲ ὁμιλούμενο ἑλληνικὸ ἰδίωμα τοῦ 15ου αἰ. ἀλλὰ σὲ σαφῶς ἑλληνικὴ ἁπλοποιημένη ἀλλὰ «γραφομένη» γλώσσα, δηλαδὴ σὲ καθαρεύουσα μὲ ὄχι λίγους ἀρχαϊσμούς. Ἐντούτοις ὁ μεταφραστὴς στὴ νεοελληνικὴ δὲν κατόρθωσε πλήρως νὰ οὐδετεροποιήσει τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ποὺ ὁ ἴδιος ἀσφαλῶς μιλοῦσε. Γι' αὐτὸ καὶ ἀνακαλύπτουμε πολλὰ δείγματα τοῦ ἰδιώματος αὐτοῦ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ὁ μεταφραστὴς μιλοῦσε τὴν ποντιακὴ διάλεκτο[1] καὶ δείγματά της εἶναι

1. Μετὰ τὴ σύνθεση τῆς παρουσιάσεως αὐτῆς διαβάζω ἄρθρο τῆς Μ. Κουτίτα-Καϊμάκη

ὁρατὰ στὸ ἑλληνικὸ κείμενο. [Ὁ G. Henrich, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἄλλες μελέτες του φαίνεται νὰ γνωρίζει ἐπαρκῶς τὴν ποντιακὴ διάλεκτο, δύο φορὲς στὸ παρουσιαζόμενο βιβλίο —σσ. 65, 73 (ὁ τύπος στὴν ποντιακὴ διάλεκτο εἶναι σ'κοῦ καὶ ὄχι σηκοῦ) καὶ 74— παραπέμπει στὴ διάλεκτο αὐτή, χωρὶς ὅμως νὰ συνδέει ἀμέσως τὴν ποντιακὴ λαλιὰ μὲ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου οὔτε καὶ νὰ ὑπαινίσσεται κάτι παρόμοιο.] Βέβαια ἀπὸ ὅσα θὰ ἀναγραφοῦν παρακάτω μόνο μερικὰ εἶναι λέξεις καὶ τύποι ἀποκλειστικὰ τῆς ποντιακῆς διαλέκτου, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν μαρτυρίες ὅτι ἀπαντῶνται καὶ σὲ ἄλλες περιοχές. Ἄλλες ὅμως, μολονότι μαρτυροῦνταν καὶ μαρτυροῦνται καὶ σὲ ἄλλες διαλέκτους, ἐντούτοις εἶναι μέχρι σήμερα ζωντανὲς στὸ ποντιακὸ ἰδίωμα. (Γιὰ τὴ διαπίστωση αὐτὴ χρησιμοποιῶ τὸ Μεγάλο Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης Δημητράκου καὶ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ποντικῆς Διαλέκτου τοῦ Ἀνθιμου Παπαδόπουλου, 1958-1961.):

5α1 ἀργαστήριον / 5α2 καὶ 51β2 ἐγόραζεν (αὔξηση *ε·* τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ στὸ 10β1 ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα ρήματα) / 7α4 δάκροις (ὁ μεταφραστὴς ἀσφαλῶς γράφει δισύλλαβο καὶ τονίζει ὅπως προφερόταν στὴν ποντιακὴ καὶ μόνο σ' αὐτὴν ἡ λέξη δάκρον) / 8α3 ἐκλέφτην (πρῶτο ἑνικὸ πρόσωπο στὴν ποντιακὴ ἐκλέφτα) / 10α2 ἀπεμπροστὰ (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 13α2 μιστὸς / 14α3 γειτονία / 14β4 καὶ 22α4 πία (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 15β4 στέας (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 16α1 ἁρμπετὸν / 16α4 μειζοτέρα / 16β4 γρασμένον (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 19α2 ἀσχεμότερον (ποντιακὴ ἄσκεμος) / 21α1 κλῶσον (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 22β2 φάσον (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 29α3 χαμέλυνον (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 38α1, 38α3, 38β2 χωρισία / [39α4 μάθισον, 46α4 ἐνεπέουμουν, 48α1 ἐποίηκες, 48α2 ἐφῆκα: τύποι, οἱ ὁποῖοι, κάπως παραλλαγμένοι, χρησιμοποιοῦνται καὶ στὴν ποντιακὴ] / 44β2 ἔξεργος (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 48β2 ἐκόντυνεν / 48β3 ἐκόντυναν / 48β3 / 4 ἐλίβωσεν ὁ οὐρανὸς (μόνο στὴν ποντιακὴ) / 50β1 ἄψον / 51α3 βούκαν / 52α4 μάθισε / 54α1 θρακάριν (μόνο στὴν ποντιακή).

Οἱ πιὸ πάνω γλωσσικὲς ἐνδείξεις καὶ οἱ περιστάσεις ποὺ ὑπῆρχαν στὰ χρόνια τοῦ Μεχμὲτ Β΄ στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴν παρουσία καὶ τὴν ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων προσφύγων ἀπὸ τὸν Πόντο, κατὰ τὴ γνώμη μου, μποροῦν καὶ πρέπει νὰ στηρίξουν τὴν πιὸ πάνω ἄποψη, ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἐγράφη στὰ χρόνια αὐτὰ ἀπὸ Ἕλληνα Πόντιο.

Στὴ μελέτη ποὺ θὰ ἐκδοθεῖ μελλοντικὰ ἀπὸ τὸν G. Henrich ἀσφαλῶς θὰ διερευνηθεῖ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο λεπτομερέστερα καὶ γραμματικῶς καὶ συν-

---

(«Περιπτώσεις ασυμφωνίας του γένους στην Ποντιακή», *Ἀρχεῖον Πόντου* 42, 1988/89, σσ. 239-75, ἐδῶ σ. 261), ὅπου σὲ λίγες γραμμὲς ἀναφέρει τὸν τίτλο μόνο τοῦ παρουσιαζομένου βιβλίου πρὶν κἂν ἐκδοθεῖ καὶ γράφει ὅτι ἡ μέθοδος «είναι πιθανό να έχει συνταχθεί από Έλληνα γνώστη της Ποντιακής, γιατί οι προτάσεις στην Ελληνική έχουν πολλά στοιχεία της διαλέκτου». (Ἀσφαλῶς ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρει ὅτι μία ἀπὸ τὶς τέσσερις γλῶσσες εἶναι ἡ τουρκική, ἀντὶ τῆς ἀραβικῆς.)

τακτικῶς καὶ ἔτσι θὰ ἐξαχθοῦν ὁρισμένα βέβαια, ἢ καὶ πιθανά, συμπεράσματα γιὰ τὴ διάλεκτο καὶ γιὰ τὶς ἱστορικὲς τότε περιστάσεις.

Τὸ ἑλληνικὸ αὐτὸ κείμενο —γιατὶ σ' αὐτὸ περιορίστηκε ἡ παρουσίαση τοῦ βιβλίου— εἶναι σημαντικό, διότι βρίσκεται γραμμένο μὲ χαρακτῆρες ἀραβικούς. Ἡ ἄποψη ὅμως (σ. 4) ὅτι εἶναι μοναδικὸ παράδειγμα ἐκτεταμένου κειμένου δὲν μπορεῖ κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ ἰσχύσει ἀκόμα γιὰ πολύ. Γνωρίζουμε καὶ ἄλλα παρόμοια, ἔστω καὶ ὄχι ἐκτεταμένα, καὶ λογικὸ εἶναι νὰ ἀναμένουμε τὴν ἀνεύρεση καὶ νέων ἑλληνικῶν κειμένων καταγεγραμμένων μὲ ἀραβικὰ στοιχεῖα.

Σημείωση: Ὁ κ. G. Henrich, στὸν ὁποῖο πρὸ καιροῦ ἀπέστειλα σχέδιο τῆς παρουσιάσεως αὐτῆς, μοῦ ἀπήντησε ὅτι καὶ αὐτὸς ἔχει καταλήξει «στη διαπίστωση της ποντιακής προέλευσης του ελληνικού κειμένου». Μοῦ ἔστειλε ἀκόμα δημοσίευμά του, ποὺ τώρα μόλις κυκλοφορήθηκε, καὶ ἕνα ἄλλο σὲ τυπογραφικὰ δοκίμια, ὅπου, ὡστόσο, γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου γράφει ὡς terminus ante quem τὸ 1512 (αὐτὸ ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν W. Lehfeldt στὸ βιβλίο, σ. 12), χωρὶς ὅμως νὰ σημειώσει τίποτε ἄλλο συμπληρωματικὸ ἢ καὶ περισσότερο καθοριστικό.

ΟΔ. ΛΑΜΨΙΔΗΣ